

ROSONCZY ILDIKÓ

A SZIBÉRIAI HADIFOGSÁG ÉS PETŐFI

Milyen történelmi helyzetekben és miért vált fokozottan érzékeny a magyar társadalom a Petőfi szibériai fogságával kapcsolatos állításokra és azok cáfolatára? És végül: milyen tanulságokkal jár ez a heves indulatokat támasztó, többször lezártnak vélt, majd újból és újból fellángoló vita?

■ Mi történt az 1849 nyarán orosz fogságba esett magyar honvédekkel és polgári személyekkel? Több tízezer emberről van szó, akiknek nagyobb része az oroszok előtti fegyverletételek következtében került fogságukba. Valóban átadták őket az osztrákoknak? Vagy elhurcoltak hadifoglyokat az Orosz Birodalom belsejébe, és az út vége akár Szibéria is lehetett?

Az azóta eltelt egy és háromnegyed évszázad alatt nemegyszer került a magyar közvélemény érdeklődésének homlokterébe a szibériai hadifogság kérdése. Mindannyiszor Petőfi sorsával kapcsolatban. A költőt élve az 1849. július 31-én Segesvárnál megívott vesztes ütközetet követő fejvesztett menekülés közben látták utoljára. Holtteste több száz bajtársával együtt azonosítatlanul került tömegsírba vagy magányos sírba ott, ahol éppen elesett. De hát ha nem halt meg, s az oroszok magukkal vitték?

Vajon a történészszakma mára feltárt-e, feldolgozott-e olyan bizonyítékokat, levéltári dokumentumokat, amelyek segítették a kérdéskör alaposabb vizsgálatát és a tisztánlátást? Vagy – ahogy a kívülről olvasó újságcikkek alapján érzékelhette – mindez amatőr kutatókra és a sajtó munkatársaira maradt. Milyen történelmi helyzetekben és miért vált fokozottan érzékeny a magyar

társadalom a Petőfi szibériai fogságával kapcsolatos állításokra és azok cáfolatára? És végül: milyen tanulságokkal jár ez a heves indulatokat támasztó, többször lezártnak vélt, majd újból és újból fellángoló vita?

A hadifoglyok sorsát az 1849. június 10-én Varsóban megkötött, magyarul is olvasható orosz–osztrák konvenció egyértelműen szabályozta. Ennek az egyezménynek, amely az orosz hadseregnek a hadjárat idején a Habsburg Birodalmon belüli ellátását – beleértve az élelmezés mellett a betegellátást, a postaszolgálatot és az esetleg szükségessé váló lőszerutánpótlást –, valamint az ellátással kapcsolatos elszámolásokat szabályozta, a 31. pontja szerint a szerződő két állam kölcsönösen kiadja egymásnak a lázadók közül a másik alattvalóit, ha azok fogságukba esnek. Vonatkozik ez a katonaszökevényekre is.¹

A hadifoglyok kiadatásával kapcsolatban azonban sokáig élt az a feltetelezés, hogy a kiadatás, állampolgárságtól függetlenül, minden lengyel hadifogolyra vonatkozott. Horváth Mihály a magyar szabadságharcról írott munkájában egy pontokba szedett szerződésszöveget közöl, amely szerint Ausztria valamennyi foglyul ejtett lengyel, „akár Galíciából, akár porosz vagy orosz Lengyelországból valók”, kiszolgáltatását megígérte Oroszországnak.² Hogy az Osztrák Császárság milyen jogi megfontolás vagy államközi megállapodás alapján adhatta volna át a Porsz Királyság alattvalóit az orosz államnak, vagy miért mondott volna le a sajátjairól, arra nemigen találunk magyarázatot. Akkor sem, ha tekintetbe vesszük, hogy 1795-ben éppen e három szomszédja törölte le Európa térképéről a nagy múltú lengyel–litván államot.

Az osztrák kormányzat 1849 tavaszán katonai segítséget kérve az orosz cártól és sürgetve a mielőbbi fegyveres beavatkozást, azt hangsúlyozta, hogy mintegy húszezer lengyel harcol a magyar honvédsereg soraiban. Ez erősen eltúlzott létszám volt, mert a szabadságharc oldalán küzdő lengyelek létszáma a valóságban nem sokkal haladhatta meg 4000 főt.³ Legtöbben a galíciai lengyelek voltak, tehát az osztrák alattvalók, a porosz önkéntesek száma legföljebb néhány tucat lehetett. Náluk alig voltak többen a nyugat-európai emigrációból Magyarországra érkezett lengyelek, főként tisztek. Végül több százan voltak azok, akik orosz alattvalókként szöktek vagy szökni próbáltak Magyarországra. Ez utóbbiakra vonatkozott a szóban forgó egyezmény 31. pontja. Az orosz állam joghatósága rájuk terjedt ki, az ő visszatoloncolásukat kötötte ki az orosz fél, hogy az orosz törvények szerint nyerjék el büntetésüket. És ez a büntetés lehetett büntetőszázadba történt besorozás és akár szibériai száműzetés is.

Paulina Wilkońska lengyel író 1851 tavaszán a zamości erődben tett látogatásáról visszaemlékezésében a következőképpen számol be: „Ahogy a piactéren átkocsiztunk, találkoztunk néhány megbilincselte büntetőszázadbelivel, kiket puskás katonák őriztek. Mosolyogva hajoltak meg Augustnak [az író férjének – R. I.], aki elősorolta nevüket: a Kalisz fivérek, Grygowicz, Kwilecki.

– A magyar hadseregben szolgáltak – fűzte hozzá magyarul. – Az osztrákok kiszolgáltatták őket, és büntetőszázadba kerültek.”⁴

Józef Grygowicz hadnagy, Karol Kalisz százados, Józef Kwilecki százados az erdélyi lengyel légió tagjaiként estek fogságba, Marian Kalisz főhadnagy 1849 tavaszán a szepességi harcokban tüntette ki magát. Valamennyien Orosz-Lengyelországból származtak. Ők büntetésüket a zamości erőd börtönében, illetve Varsóban töltötték le.⁵

Az osztrák fél a valószínűleg 1849 őszén Galíciában elfogott Antoni Piotrowski honvéd ezredest mint orosz alattvalót ugyancsak kiadta az oroszoknak. Piotrowski még a lengyel–litván állam felosztása előtt 1782-ben született Volhíniában, tehát az Orosz Birodalomba a felosztás után bekebelezett egyik nyugati kormányzóság területén. Kiadatása után a kielcei hadbíróság 1850-ben halálra ítélte, de kivégzése előtt a börtönben elhunyt.⁶

De név szerint ismerünk-e olyan lengyeleket, akiket a magyar szabadságharcot követően mint az orosz állam alattvalóit száműztek Szibériába?

Wiktorina Śliwowska lengyel történész, számos kötet és tanulmány szerzője a lengyel függetlenségi mozgalmak szereplőinek sorsát kutatja. Azokéit is, akik a lengyel–litván állam 1795-ös végleges felosztásával az Orosz Birodalomba bekebelezett és kormányzóságokba szervezett területekről vagy pedig a bécsi kongresszus döntése alapján az orosz cár jogára alatt létrejött Lengyel Királyságból származtak, és akiket a Lengyelország helyreállításáért kirobbant fegyveres küzdelmek leverését, illetve összeesküvések felszámolását követő megtorlás száműzetéssel sújtott, és akiknek száma az 1863–1864-es, ún. januári felkelés leverésével, amikor tömegessé vált a deportálás, több tízezer lehetett.

Szibéria a lengyel történelem szerves része, földrajzi fogalomnál sokkal szélesebb körű jelentése van. (A száműzetés azonban nemcsak szibériai, hanem az Orosz Birodalom más, távoli, de az Urálon inneni kormányzóságaiba történt „kényszerlakhelyet” is jelentett.) A száműzöttek sorsa változatos volt. A büntetés legkegyetlenebb időszaka sokszor a száműzetés helyére vezető, több ezer kilométeres út volt, aminek egy részét hajóval, kocsival (az 1863-asok esetében vasúton is), nagyobb részét azonban gyalog, esetenként köztörvényes bűnözőkkel egymáshoz láncolva, a viszontagságos időjárást, a kemény hideget, a menetet kísérő kozákok brutalitását elviselve, nyomorúságos szálláshelyeken éjszakázva kellett megtenni.

Maga az ítélet lehetett bányákban, üzemekben, erődökben, nehéz vasban végzendő kényszermunka, de lehetett valóban „csak” kényszerlakhely is. Ez utóbbi esetben a politikai foglyok korlátozott jogú telepesként – és bár hatósági felügyelettel –, akár álláshoz is juthattak a helyi „elit” családjainál, idegen nyelvre, zenére, rajzra taníthatták azok gyermekeit, családtagjaikat, vagy orvosi, gyógyszerészi munkával, de akár valamiféle kis üzem, majorság működtetésével tarthatták el magukat. Még az is előfordult, hogy a helyi hatóságok irodáiban dolgoztak. Mindez segítette az elítéltek túlélését a zord éghajlat és primitív körülmények ellenére is. A képzett emberek tudását hasznosították, az írni-olvasni nem tudó, al-

sőbb néposztályokból származó foglyok élete viszont nehezebb volt. Az ítéleteket sok esetben enyhítették, rövidítették (szökési kísérlet esetében meghosszabbították), de főként az egymást követő cári amnesztiáknak köszönhetően (Śliwowska pl. kilenc cári amnesztiát sorol fel az 1863-as elítéltekre vonatkozóan⁷), lehetett a hazatérésben reménykedni. A hazatérők pedig hírt hozhattak az ott maradottakról, az elhunytakról. Minket most a szerzőnek a 19. század első felében száműzöttek életrajzát feldolgozó lexikona érdekel, amely kb. 2500 életrajzi szócikket tartalmaz, de mintegy 3500 száműzött nevét közli. A záró évszáma 1856, amikor II. Sándor cár koronázása alkalmából első amnesztiarendeletét kiadta. A magyar szabadságharcban részt vett orosz-lengyelországi lengyelek ebben a lexikonban szerepelnek.⁸

A botrányairól elhíresült Henryk Ludwik Rembowski honvéd ezredes 1849. szeptember 7-én esett osztrák fogságba. Hogy kiadatását elkerülje, osztrák alattvalónak állította be magát. Az alapos vizsgálat kiderítette róla, hogy orosz alattvaló, így adták át az oroszoknak 1850 nyarán. A varsói Citadellában ülésező bíróság nyolcvényi szibériai nehéz munkára ítélte 1854 végén, a rá vonatkozóan feltárt utolsó adat szerint fél év múlva a büntetés idejét felére csökkentették.⁹

Franciszek Wardyński az orosz hadsereg murmanszki gyalogezredének közkatónajaként dezertált 1848-ban, tehát még a magyarországi fegyveres beavatkozás előtt, és belépett a „forradalmi magyar hadseregbe”. 1849-ben vagy orosz fogságba esett, vagy az osztrákok szolgáltatták ki, majd a varsói Citadellában lefolytatott vizsgálat eredményeként „mint háborús dezertőrt” hadbírószám elé állították. 1852-ben a kelet-szibériai nyercsinszki bányákban végzendő nehéz munkára ítélték. (Nyercsinszk közelében ezüst-, ólom-, ónérc- és aranybányák voltak.) 1855-ben büntetésének idejét egyharmadára csökkentették, de mivel a következő évben szökést kísérelt meg, büntetését meghosszabbították. 1859-től telepeseként élt, 1861-től Csitában. Szibériát csak 1879-ben hagyhatta el, amikor teljes jogú polgárként térhetett haza.¹⁰

Mit bizonyítanak a magyar szabadságharcban részt vett, majd 1849-ben és az azt követő években Szibériába száműzöttekre vonatkozó adatok? Azt, hogy orosz alattvalókról van szó. Olyanokról, akiknek családja vagy ők maguk a lengyel-litván állam 1795-ös felszámolásával az Orosz Birodalom nyugati kormányzóságaiából vagy pedig a Lengyel Királyságból szöktek (esetleg nyugat-európai emigránsként érkeztek) Magyarországra. Ha osztrák fogságba estek, őket szolgáltatták ki az oroszoknak. Voltak közöttük olyanok is, akik kimenekültek vagy bujkáltak, de előbb-utóbb elfogták és hadbírószám elé állították őket.

2012-ben Moszkvában, az Oroszországi Állami Hadtörténelmi Levéltárban, a hadügyminisztérium iratanyagában azonban rábukkantam egy iratcsomóra, amelyik egy volt császári-királyi tiszt, tehát osztrák alattvaló oroszországi fogságáról tudósított. Az illető a lengyel származású Stanisław Jan Szydłowski, címzetes honvéd százados, aki a brassói fellelgvár térparancsnokaként adta meg magát az Erdélybe betörő orosz csa-

patoknak 1849. június 22-én. Hogy került az Orosz Birodalomba Szydłowski? Története megcáfolja-e az előbbi állításunkat?

Szydłowski rögtön a kapitulációt követően eltűnt. A lábra kapott szóbeszédet Kővári László örökítette meg, aki 1861-ben adta ki Erdély 1848–49-es történetét feldolgozó munkáját: „Brassó nem volt fedezve, csak is a város előtt emelkedő fellegvár tartá magát. Egy lengyel menekült, Szydlovszki őrnagy védelmezte azt 200 emberrel és 6 ágyuval. A muszkák felkérték, s mert ellenkező választ kaptak, ágyukkal körülfogák, lövetni kezdék, s másnap, június 21. reggel 5 órakor a fellegvár is elesett. Parancsnoka, nehogy lengyel létére muszka kézbe kerüljön, magát főbe lőtte.”¹¹

Az Erdélyt bejáró Orbán Balázs az öngyilkosságot már az 1870-es évek elején cáfolta. Orbán több információt gyűjtött össze a fellegvár védelméről és „az osztrákoktól átjött” Szydłowski eközben tanúsított magatartásáról. További sorsáról nem tudott meg semmit. „Szydlovszki korántsem volt olyan bátor, mint némelyek állíták, s nem is lőtte főbe magát, mint Kővári írja, a fellegvár átadásakor. Egyáltalában ő semmi szerepet nem játszott. Ahogy a fellegvár ostroma 21-én kezdetét vette, ő hirtelen beteg lett, a casamatákba vonult vissza, s a fellegvár védelmében legcsekélyebb részt sem véve, csak a feladásakor jött ki, s adta át a muszkáknak fegyverét. Mentségül hozván fel, hogy azért lépett át a magyarokhoz, hogy Brassót s a császár népét megmentse és kímélje. Ez okon őt nem is zárták a többi foglyokhoz, s a magyar foglyokon elkövetett kíméletlen, kegyetlen bánásmódtól mentesítve is volt. Hogy azután mi történt vele, nem tudom.”¹²

Az 1848–49. *Történelmi Lapok* 1894. évfolyamának 16. számában *Szidlovszky őrnagy* címmel Koós Ferenc tollából jelent meg „egy kis helyreigazítás”. Eszerint Szydłowski fia, Viktor 1878-ban egy Kővári-kötetbe a következőket jegyezte be: „Szidlovszky nem lengyel menekült, hanem a 11. székely huszárezredben, mint kapitány 1815–38-ig szolgált, 1848-ig nyugalmazva volt, és nem lőtte magát főbe, hanem lengyel nevével fogva Lüders muszka tábornok által titokban muszkaországba küldetett, honnan purificatioja után visszaadatott Ausztriának, és itt várfogságra ítéltetett. Ezen büntetését Károly Fehérvárt kiállotta. 1863-ban meghalt Borbándon.”¹³

A legendák azonban szívósak. Gracza György a szabadságharcról írott művének 1898-ban megjelent 5. kötetében a „brassói fellegvár hős védőjének, Sydlovszki Jánosnak” az öngyilkosságáról szóló történetet ismételte meg.¹⁴

A vallomásait, a tőle elkobzott papírokat és az orosz hatóságok rá vonatkozó intézkedéseit tartalmazó orosz iratcsomó címéből az derül ki, hogy Szydłowskit azért vitték el Oroszországba, mert fogságba esésekor úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik.¹⁵ Fogságának története az iratok alapján a következőképpen rekonstruálható. Miután a helyőrség a brassói fellegvárat feladta, tagjait az oroszok hadifoglyokként a kaszárnyában gyűjtötték össze, neki azonban meg kellett mutatnia a vár belsejét, és tájékoztatást kellett adnia az

ottani készletekről. Az oroszok emberségesen bántak vele, ő pedig az élelmet szétesztotta katonáiknak. Június 24-ig a várban volt, aztán a sebesült Kiss Sándorral együtt egy tíz főből álló kozák konvoj és három lovas zsandár őrizetében elindították őket Bukarestbe. Ott el kellett válnia Kiss Sándortól, akit kórházba vittek, ő pedig két zsandárral útra kelt Oroszország felé. Havasalföldet elhagyva Moldván keresztül június 30-án érkeztek meg az orosz határhoz, vagyis Besszarábiába. Átkelve a határfolyón, a Pruton, öt tíz napra a leovói veszteglőházba¹⁶ zárták. Kis Sándornak innen írt levele azt mutatja, hogy tele volt a jövőjét illetően bizakodással. Szólt az oroszoknak arról a szándékáról, hogy beállna katonai szolgálatra hozzájuk. Tervének, mint írja, örültek, mert „a jelenlegi helyzetben mindenkit örömmel fogadnak, aki hasznos lehet”, és az illetőt képességének megfelelően alkalmazzák.

Egy másik, brassói barátjának írt levele elbizonytalanodásáról tanúskodik. Nem győzi dicsérni orosz fogvatartóinak irányában tanúsított emberségét, de mivel a levelet Brassóba szándékozik küldeni, azt bizonygatja, megmaradt az uralkodó hűségén, s a vár parancsnokságát azért tartotta csak meg, hogy a várost megvédje a pusztítástól: „Nem az én bűnöm, hogy a várból lőttek az oroszokra, [...]”. Azt írja, be fogja bizonyítani ártatlanságát, vagy megpróbál Oroszországban elhelyezkedni: „Hiszen nem én voltam az egyetlen, aki meghajolt a körülmények ereje előtt, így tett a többi tiszt is, és így tett Erdély egész lakossága, hol az egyik, hol a másik oldalra álltak, hogy mentsék életüket és vagyonukat, mégis én vagyok az egyetlen, akit anélkül ítélnék el, hogy egyáltalán meghallgatnának”.

A vesztegzár lejártával együtt azonban reményei szertefoszlottak. A két levél természetesen nem jutott el a címzettekhez. Irományait elkobozták tőle, őt pedig fogolyként küldték tovább az izmaili várba.

Pavel Ivanovics Fjodorov vezérőrnagy, Novorosszija és Besszarábia főkormányzója július 14-én azzal a kérdéssel fordul Alekszandr Ivanovics Csernisov herceghez, a hadügyminiszterhez, mit tegyen az Erdélyben elfogott orosz alattvalóval, Stanisław Szydłowski-val? Alekszandr Nyikolajevics Lüders tábornok, az Erdélybe benyomult orosz V. hadtest csapatainak parancsnoka küldte hozzá azzal, hogy a fogoly a brassói vár parancsnoka volt, s fogságba esésekor azt állította, Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik. A hadügyminiszter úgy rendelkezett, hogy Szydłowskit mint külföldön elfogott orosz alattvalót ki kell hallgatni, majd egyelőre a kijevi vagy a bobrujszki¹⁷ várba küldendő és egy büntetőszázadba osztandó be. Csernisov tájékoztatta az uralkodót a fogolyról, akit a cár parancsára végül szigorú őrizet alatt Kijevbe szállítottak tovább.

Már Kijevben volt, mire a hadügyminiszter Szentpéterváron megkapta a főkormányzótól azt a jelentést, amelynek mellékletében ott voltak a Szydłowskitól elkobzott iratok és augusztus 21-i izmaili kihallgatásának szövege. És amelyekből kiderült, hogy Szydłowski nem orosz alattvaló! Legalábbis minden valószínűség szerint nem az. Ugyanis azt vallotta, hogy őt korábban nem hallgatták ki egyszer sem, és ő soha nem állította magáról azt, hogy a nyugati kormányzóságok egyikéből származik. Mint

elmondta, szülei valóban a Lengyel Királyságból származnak, de hogy pontosan melyik helységről, azt nem tudja. Apja Kościuszko parancsnoksága alatt szolgált, de 1792-ben vagy 1793-ban elhagyta Lengyelországot, és feleségével Franciaországban telepedett le, ahol katonai szolgálatba lépett, és 1805-ben az itáliai hadjáratban elesett. Ő 1796-ban, tehát már Franciaországban született, de hogy pontosan hol, nem tudja. Apja halála után anyja Lembergbe költözött, ahol ő a piaristáknál kezdte meg tanulmányait. Amikor 1812-ben a francia hadsereg felvonult Oroszország határaihoz, Siedlcébe¹⁸ ment, hogy belépjen a lengyel légióba. Mivel túl fiatal volt, elutasították. Közben itt egy francia altisztól lovagolni és vívni tanult. Az Oroszországból visszavonult osztrák segélyhadakkal együtt érkezett vissza Lembergbe. 1814-ben belépett a Savoyai Jenő nevét viselő 5. dragonyosezredbe közvitéztként. 1815-ben tizedes, 1818-ban őrmester, 1824-ben pedig alhadnagy lett. 1830-ban ezredet cserélt gróf Kálnoky György alhadnaggal, így került a székely huszárezredbe, ahol 1832-ben hadnaggyá, 1836-ban pedig kapitánnyá léptették elő. A szolgálat során többször megsérült, ezért 1838-ban évi 400 forint nyugellátás folyósításával elbocsátották. Brassóban telepedett le. 1848 októberében Anton Puchner cs. kir. altábornagy Erdélyben kihirdette az ostromállapotot, és minden nyugalmazott törzs- és főtisztet felhívott, hogy jelentkezék szolgálatra. Ő arra kapott parancsot, hogy egy 3000 fős csapat élén a brassói kerület határán előrsi láncot fenntartva kísérelje figyelemmel a székelyek mozgását. Amikor megromlott egészsége miatt ezt a feladatot már nem tudta tovább ellátni, december 16-án a brassói fellegrár parancsnokává nevezték ki. Többször próbált lemondani a parancsnoki posztról, de lemondását nem fogadták el. A Brassóba 1849. március 20-án egy kb. 4000 főt számláló csapat élén bevonuló Bem választás elé állította: vagy hadifogság vár rá, vagy marad a vár parancsnoka. Aggódva megélhetése miatt, és megfontolva azt, hogy kényszerűségből valamennyi hozzá hasonló bajtársa elfogadta Bem ajánlatát, a vár parancsnoka maradt. Hangsúlyozza, hogy 1814-től osztrák katonai szolgálatban állt, sem Oroszországgal, sem a Lengyel Királysággal soha semmiféle kapcsolatban nem volt és most sincs. A szolgálatára vonatkozó állításait bizonyítani tudják az osztrák katonai és a brassói helyi hatóságok. Vallomásának végén beszámolt még egy Európa teljes átalakítását felvázoló tervszövegről is, amelyet Bemtől június 8-án Brassóban hallott, és amelyet Kossuth és hívei terveként jegyzett le. A tervet csupán a képzelet játéka tartotta, de azért vethette papírra, hogy szolgálatkészségét bizonyítsa. Célját nem érte el. A hadügyminiszter úgy ítélte meg, hogy Szydłowski igen fontos bűnöző, ezért őrizetének szigorítására adott parancsot, az ügy iratait pedig a cár elé terjesztette. Előterjesztéséhez mellékelte azoknak a Moldvában és Havasalföldön 1848-ban fogságba esett galíciai lengyeleknek a listáját is, akiknek kiadatását mint osztrák alattvalóként Bécs sürgette. Úgy vélte ugyanis, Szydłowski ügye, ha bebizonyosodik, hogy az osztrák uralkodó alattvalója, hasonló elbírálás alá eshet majd az övével. A cár arra adott utasítást, hogy az osztrák hatóságokkal, valamint Lüders tábornokkal ellenőriztetni kell Szydłowski vallomásának valóságtartalmát.

Karl Vasziljevics Nesselrode kancellárnak, az orosz külügyminiszternek a megkeresésére a szentpétervári osztrák követség titkára azt válaszolta, hogy bebizonyosodott: Szydłowski osztrák alattvaló. Ellenőrizték az adatokat, a fogoly valóban a székely huszárezred másodkapitányaként szolgált, ezért az osztrák kormány kiadatását kéri, mert hadbírótság elé kívánja állítani. Az osztrák választ az orosz külügyminisztérium közölte a hadügyminiszterrel azzal, hogy az osztrákokkal 1849. június 10-én kötött egyezmény 31. pontja értelmében gondoskodják a fogoly kiadatásáról.

Szydłowski mint osztrák alattvalónak a kiadatását célzó procedúra 1849. október közepén kezdődött. Csernisov hadügyminiszter átküldte a külügyminiszternek Szydłowski iratainak a veszteglőházban papírra vetett nyolcclapnyi eredeti példányát azzal, hogy a cár parancsa értelmében adja át őket az osztrák félnek, nyilván mint olyan dokumentumokat, amelyek a fogolyra váró hadbírószági eljárás során igencsak hasznosak lehetnek. Nesselrode kancellár rögtön tájékoztatta Karl von Buol-Schauenstein szentpétervári osztrák követet a kijevi várban őrzött osztrák alattvaló kiadatásáról, és továbbította neki Szydłowski eredeti iratait. A hadügyminiszter október 14-én arról is rendelkezett, hogy Kijev katonai kormányzója küldje Szydłowskit Kijevből, ugyanúgy, ahogy az osztrákoknak már átadott, említett galíciai lengyelekkel történt, a hotyini erődbe.¹⁹ Szydłowskit a novoszelicai²⁰ vámházánál 1849. október 31-én adták át az osztrák félnek.

A varsói Régi Iratok Levéltárában a korszakra vonatkozóan őriznek iratanyagot a lemergi cs. kir. hatóságoktól. A politikai foglyok adatait őrző protokollum szerint a lengyel nemzetiségű, állítólag Franciaországban született Szydłowskit 1849. november 1-jén vették át az osztrák hatóságok, és Nagyszebenbe irányították. A vád ellene felségárulás.²¹ A császári hadbírótság Nagyszebenben 1850 júliusában először hat év, majd ugyanez év október 26-án az ítéletet enyhítve két év várfogságra ítélte, amelyet Gyulafehérváron töltött le.²² Mivel a nagyszebeni hadbírótság iratai elvesztek, nem lehet megtudni, hogy az Oroszországból elküldött dokumentumokat felhasználták-e az ellene lefolytatott eljárás során.

Amikor Szydłowskit az oroszok átadták az osztrákoknak, Kiss Sándor honvéd ezredes már nem élt. Őt hamarabb adták át az osztrák hatóságoknak, és átadása után a bukovinai Csernovicban, tehát már osztrák területen, valószínűleg öngyilkos lett.

Hányatott sorsú lengyelünk, mint fiától tudjuk, a Gyulafehérvár közelében fekvő Borbándon hunyt el 1863-ban.²³ Annak a városnak a közelében, ahol a magyar szabadságharcban akarva, nem akarva, de mégis vállalt szerepe miatt a rá kiszabott börtönbüntetést letöltötte.

Szydłowski esete (és a vele együtt említett, az orosz hadsereg által megszállt Havasalföldön és Moldvában letartóztatott galíciai lengyelek sorsa) tehát nem cáfolja, hanem ismét éppen azt bizonyítja, hogy az oroszok az osztrák alattvalókat visszaadták az osztrákoknak, vagyis betartották a többször említett 1849. június 10-i egyezményt. Azt is mutatja, hogy az orosz hatóságok rendkívül körültekintően ellenőrizték a fogoly vallomásának valóságtartalmát. Szydłowski először abban bízott, hogy

enyhébb büntetést kaphat, vagy akár meg is úszhatja azt, ha orosz alattvalónak adja ki magát, mintha volt császári-királyi tisztként felségárulásért állítják hadbíróság elé. Amikor kiderült, hogy akár Szibériába is kerülhet, azon volt, hogy bizonyítsa az ellenkezőjét. Azt hazudta, hogy Franciaországban született, holott dragonyosezredének, valamint a székelly huszárezrednek a bécsi Kriegsarchivban őrzött iratai szerinti születési helyéül 1796-ban Szydłówt adta meg, amikor szolgálatra jelentkezett.²⁴ Szydłów 1795-ben, Lengyelország harmadik, teljes felosztásával osztrák fennhatóság alá került, 1809-ben a két évvel korábban Napóleon protektorátusával létrehozott Varsói Hercegség része lett, annak felszámolását követően, 1815-től azonban Oroszországhoz tartozott. Szydłowskiak tehát nem volt célszerű születési helyére a figyelmet ráirányítania.²⁵

Moszkvai és szentpétervári levéltári kutatásaim során Szydłowskira mint osztrák alattvalóként Oroszországba elhurcolt egyetlen hadifogolyra találtam rá. Azért hurcolták el, mert orosz alattvalónak adta ki magát. Ő lengyel anyanyelvű lévén állíthatta magáról azt, hogy I. Miklós alattvalója. Petőfi, ha akarta volna, ezt akkor sem tehetné volna meg. De hogy akarta volna, józan ésszel aligha elképzelhető.

A pislákoló reményt, hogy esetleg Petőfi nem halt meg Segesvárnál, hamisnak bizonyuló tanúk 1849-et követően többször próbálták élesztetni, de lángra az 1877. június 3-án megjelent sajtóhír lobbantotta. Eszerint valóban jelentkezett egy olyan tanú, aki azt állította, hogy szibériai származása idején találkozott a költővel. A közvéleményt, amely szinte áhítozott erre a szenzációs hírre, megrázta a Manasses Dániel nevet használó egykori fogoly előadása. Hamar kiderült ugyan, hogy az illető a nagyváradi börtönt megjárt, írni-olvasni nem tudó köztörvényes bűnöző, de addigra a magyar politikai életet annyira felkavarta az ügy, hogy június 14-én sor került a belügyminiszter, Tisza Kálmán parlamenti interpellálására is: mi tett a kormány annak érdekében, hogy kiderítse, igaz-e a hír, s hogy „a nép jog ily durva és kegyetlen megsértése kellelőleg megtorolhassék”?²⁶ Az orosz–török háború miatti felfokozott közhangulatot a sajtó híradásai tovább korbácsolták. „Hazánk érdeklődése a török s ellenszenve az orosz iránt, természetes talaj volt arra, hogy elhiggyünk akárminő képtelen mesét az orosz rovására, s hátha még ez a mese nem is volt oly képtelen” – fogalmaz Ferenczi Zoltán Petőfi eltűnésének irodalmát feldolgozó munkájában. De mese volt, s a képtelenségek cáfolata meg is történt. A gátlástalan hazudozót Gyarmathy Miklós Kolozs megyei alispán Kolozsváron, a nagyközönség előtt leplezte le. A leleplezés visszhangja azonban messze elmaradt attól, amit maga a hír keltett.²⁷

Számunkra ebből a botránykrónikából egy olyan tanúnak a vallomása vagy inkább személye érdekes, aki száműzöttként valóban éveket töltött Szibériában. Az illető neve egyes sajtóhírek alapján Mirniczky (Mierniczky) Ádám, mások szerint Antal. 1849-ben a magyarországi lengyel légió tisztjeként harcolt, de nem ekkor, hanem az 1863-as januári felkelés idején esett orosz fogságba. Mint mondta, „a szibériai foglyok nyolc-tíz mérföldnyi távolságban is meglátogathatták egymást, a honfi-

társak rendszeresen megismerkedhettek, s küldhettek haza is leveleket, ha azokat a rendőrség elolvassa”. Szerinte, ha a költő Szibériában lett volna, lehetetlen, hogy ne tudtak volna róla, hiszen nagy lengyelbarát volt.²⁸

A Petőfi Társaság 1877. június 10-ei nyilvános ülése után meghallgatta Mierniczkyt. „Vallomása szerint az 1863-iki lengyel fölkeléskor orosz fogságba esett, és 5 évet töltött Szibériában, de Petőfiről sohasem hallott ottléte alatt. Azt tartja, hogy az egész hit koholmány. A szibériai foglyok írhatnak levelet, s ha Petőfi élne, bizonyosan lelt volna módot sorsáról valakit értesíteni. Különben is Petőfit mint magyar honvédet, ki Ausztria ellen küzdött, az orosz kormány kiadta volna Ausztriának” – számolt be róla a Petőfi Társaság közlönye június 17-ei számában.²⁹

Ma már sokat tudunk a lengyel tanú személyéről. Antoni Miernickiről (Merniacki), a lengyel légió hadnagyáról van szó, aki a szabadságharc leverése után kimenekült az Oszmán Birodalomba, majd Franciaországban telepedett le. Később hazatért Galíciába, az 1863-as orosz-lengyelországi felkelés kitörése után átszökött a határon. és kapitányi rangban egy felkelő csapat lovasságának parancsnoka volt. Miután fogságba esett, a radomi hadbíróóság tíz év szibériai kényszermunkára ítélte. Dolgozott a nyercsinszki és klicskai bányákban. 1868 végén térhetett haza. A Manasses-ügy idején Pesten lakott, francia nyelvet tanított. 1870-ben ő volt a svájci rapperswili Lengyel Nemzeti Múzeum igazgatója. Később Franciaországban élt.³⁰

Miernicki galíciai lengyelként az Orosz Birodalom területén fegyverrel a kezében harcolt a lengyel állam helyreállításáért 1863-ban kirobant felkelésben. Így az orosz hadbíróóság számos olyan, fogságba esett társával együtt ítélte el, akik ugyancsak az Osztrák Császárságból vagy máshonnan külföldről szöktek át az orosz állam területére. Szibériai fogságáról hiteles beszámolót adott.

Azok között azonban, akik Ferenc József alattvalóiként főként Galicián át szökve vettek részt a felkelésben, nemcsak galíciai lengyelek voltak, hanem akadtak magyarok is. A legismertebb közülük a polihisztor tudós, Hermann Ottó volt, aki elkerülte a fogságot. De több magyar önkéntes orosz fogságba esett, hosszabb-rövidebb börtönbüntetést szenvedett, és volt, akit szibériai száműzetéssel sújtott az orosz hadbíróóság. Ismert közülük az 1868-ban hazatért battonyai születésű Bányász Márton, akiről hazatérése kapcsán a korabeli sajtó több cikket is megjelentetett,³¹ és akinek *Egy magyar rab Szibériában* címmel kis kötetben megjelent a visszaemlékezése Pesten 1870-ben. De vajon mennyire színezte ki kalandjait, névcseréje megtörténhetett-e, azonosíthatók-e lengyel harcostársai, majd azok, akikkel szibériai rabságát töltötte? Igen a válasz. Az általa leírtak megállják a helyüket, névcseréje megtörtént, visszaemlékezésének szereplői a lengyel szakirodalom segítségével jól azonosíthatók, csakúgy, mint az általa közölt helynevek és dátumok is.³²

Megemlítjük még a háromszéki Rétyen 1824-ben született kalandos életű Székely Lajos volt 1848-as honvéd századost is, aki 1862-ben tagja volt az olaszországi magyar légiónak. Az 1863-as lengyel felkelés önkénteseként sebesülten esett orosz fogságba, és öt évet töltött Szibériában. 1869. április 13-án, pár hónappal hazatérése után támogatásért folyamo-

dott a hadügyminisztériumhoz, mert ahogy fogalmaz, „míg észak jegei között élő hullaként el valék temetve, azalatt itthon kis vagyonom tönkrement, most minden kereset és jövedelem nélkül kell tengetni élttem”. A Honvédegségélyezési Alap már beszüntette működését, de Székely kérésére meghallgatásra talált, és 300 forint segélyben részesült.³³

A lengyel történelemsznek, Magdalena Micińskának 2004-ben jelent meg Varsóban az a biográfiai lexikonja, amely csaknem kétezer, a Habsburg Monarchia területéről Orosz-Lengyelországba szökött, fogságba esett, majd Orosz Birodalom belsejébe elrendelt száműzetésre ítélt személynek az életrajzát tartalmazza.³⁴ A kétezerből száz körüli azoknak a száma, akik nem galíciai lengyelek voltak. Ennek a mintegy száz önkéntesnek Micińska szerint csaknem a fele, negyvenheten magyarok. A többiek között találunk cseheket, morvákat, szlovákokat, osztrákokokat, de négy olaszt is. A szerző csaknem kilencszáz oldalas munkájában orosz, ukrán, lengyel levéltárak irataira, kéziratok és nyomtatásban megjelent visszaemlékezésekre, a korabeli lengyel sajtóra és gazdag szakirodalomra támaszkodik. Bányász Mártonról orosz levéltári dokumentumok alapján, Székely Lajosról lengyel, orosz levéltári iratok, valamint lengyel szakirodalom alapján írta a szócikket.³⁵ Vagyis osztrák és magyar levéltári anyagot, sajtót, szakirodalmat nem használt. Így bizonyos adatai kiegészíthetők, javíthatók. Pl. Napravszyk Pált szlovák nemzetiségűként azonosítja (az orosz és lengyel források mellett felhasznált egy szlovák tanulmányt is),³⁶ születési helyeként torzított névformát ad meg. A korabeli magyar újságokból tudható, hogy Tállyán született, eperjesi diák volt, és Tállya község már 1867-ben Ferenc József közbenjárását kérte kiszabadítása érdekében. 1868-ban haza is tért.³⁷ Bányászról pedig ezeknek az orosz adatoknak az alapján nem derül ki magyar volta, csak az, hogy osztrák alattvaló, és az, hogy vezetéknévét illetően sikerült félrevezetnie az orosz hatóságokat. Vagyis a lexikonban szereplő magyarok száma máris több negyvenhétnél.

A fentiekben a folyóirat adta keretek között néhány kiemelt példával arra mutattunk rá, hogy a szibériai száműzetések magyar vonatkozásainak feltárásához a magától értetődő orosz mellett elengedhetetlenek a lengyel források. A lengyel állam felosztása után a függetlenségi mozgalmak, fegyveres felkelések leverése után az orosz hadbíróóságok tömegével ítélték el a „lábadókat” szibériai kényszermunkára. Az orosz joghatóság először csak az Orosz Birodalomba közvetlenül bekebelezett nyugati kormányzóságok alattvalóira terjedt ki, az 1830–31-es szabadságharc leverése után azonban a Lengyel Királyság birodalmon belüli alkotmányos önállóságát felszámolva annak lakóira is vonatkozott. Igen gazdag a Szibériával foglalkozó lengyel szakirodalom, amely, főként az utóbbi évtizedekben már oroszországi levéltári kutatások eredményeit is hasznosítja, de sorra jelentek és jelennek meg a száműzöttek visszaemlékezései is. Mivel a 19. század lengyel és magyar függetlenségi, illetve alkotmányos törekvéseinek a szereplői közül sokan személyesen is ismerték egymást, rokonszenvvel kísérték figyelemmel a másik nemzet mozgalmait, és köl-

csönösen részt vettek a fegyveres küzdelmekben, a megtorlásban is sors társak voltak. Mindez nem is szorul különösebb bizonyításra. Mint ahogy az sem, hogy ha 1849-ben Szibériába osztrák alattvalókat, magyar hadifoglyokat hurcoltak volna ki az oroszok, akkor ennek nyoma maradt volna a lengyel forrásokban is. Ugyanúgy, ahogy nyomuk maradt az 1863–1864-es lengyel felkelés szibériai száműzetésre ítélt magyar önkénteseinek, akik részben II. Sándor cár amnesztiarendeleleteinek köszönhetően, részben az osztrák és magyar hatóságok közbenjárása eredményeként térhettek haza. És ez utóbbiak hazatérésük után ugyancsak beszámoltak volna arról, ha ott 1849-es magyar száműzöttekkel találkoztak volna. De nem számoltak be ilyesmiről.

Mint Wiktorja Śliwowska hangsúlyozza, a 19. századi orosz államnak nem volt célja éhezéssel és embertelen körülményekkel a foglyok fizikai megsemmisítése, nem kényszerítették őket erőn feletti munkára. Célja a lengyel lázadóknak a társadalomból történő kiemelése, ezzel befolyásuk megszüntetése volt. És persze a hatalmas szibériai területek kolonizációja. A száműzöttek nagy részének előbb-utóbb engedélyezték a hazatérést. Tehát a „cári Gulag” fogalom nem használható büntetési gyakorlataira. Ez az orosz állam „autokratikus monarchia volt, de nem volt benne semmi közös a totalitáriánus rendszerrel”.³⁸ Szinte nincs olyan magyar család azonban, amely ne szenvedte volna meg, hogy valamelyik tagját vagy valakit a baráti, ismerősi köréből elvitték a Szovjetunió légereibe hadifogolyként vagy akár civilként is málenkij robotra. Ez a társadalom közvetlen tapasztalata. A fentiekben leírtak azt mutatják, hogy mára, köszönhetően lengyel, orosz és magyar szakemberek kutatási eredményeinek, sokkal többet tudunk a 19. századi szibériai száműzöttek világáról, mint elődeink.³⁹ Az új kutatások eredményei azonban nem változtatták meg azt, amit eddig is tudtunk: Petőfit és a magyar hadifoglyokat 1849-ben nem hurcolták el az oroszok magukkal.⁴⁰ Mint ahogy az sem új eredmény, hogy tudjuk: az 1863-as Orosz-Lengyelországban kitört lengyel felkelés magyar önkéntesei közül többeket sújtottak az orosz hadbíróóságok szibériai száműzetéssel. A feltárt, főként levéltári iratok viszont sok izgalmas részlettel gazdagították tudásunkat.

A szibériai Petőfi hamis mítoszát népszerűsítő felületes, újságcikk szintű közleményeknek azonban még az utóbbi időben is lelkes hívei akadtak a magyar értelmiség köreiből. Sőt többen örvendeztek a Petőfi-nek tulajdonított orosz nyelvű versfaragványoknak is.

Különös, hogy a barguzini „sírások” és követőik egy anyanyelvét, hitét, elveit és hazáját megtagadó, családját leváltó, velük minden kapcsolat lehetőségétől elzárkózó Petőfit kívántak elének példaképnek állítani. A lengyel száműzöttek között kevés olyant találunk, aki minden szempontból így eloroszosodott volna. A „szibirakká”, szibériaiává vált költőről terjesztett, minden alapot nélkülöző mítosz méltatlan szelleméhez és ellenkezik életművének üzenetével is.

Laco Zrubec szlovák író (1931–2011) a barguzini kutatások „eredményein” felbuzdulva *Zomrel dva razy* (Aki kétszer halt meg) címmel, *Petrovič–Petőfi* alcímmel⁴¹ megírta Petőfi élettörténetét. A könyv borítóján

az elhalálozás dátumaként 1849 és 1856 is szerepel. A termékeny szerző elsősorban a tényirodalom művelőjeként ismert, több mint harminc kötete jelent meg.

Zrubec „dokumentumregénynek” látszó művében, amikor a költő Segesvárnál fogságba esik, a kozákoknak kijelenti, hogy ő nem magyar.⁴² Magát a foglyok névjegyzékébe Alekszander Sztjepanovics Petrovics-ként véteti föl, és anyanyelvén beszél az oroszokkal.⁴³ A szlovák író azt mutatja be, hogy a költő, mintegy a tékozló fiúként hogyan tér vissza szláv gyökereihez.”⁴⁴ Orosz felesége, Natasa, férje 1856-ban bekövetkezett halála után – ellentétben Szendrey Júliával – nem megy férjhez, egész életét Alekszander Petrovics emlékének szenteli, fia pedig tanulmányait követően a cári hadseregben lovassági tisztként szolgál.⁴⁵

Laco Zrubec Petőfi-életrajzával a barguzini hamis mítosz népszerűsítői munkálkodásuk eredményeként tehát a maguk számára sem várt, kétes „sikert” értek el.

■ JEGYZETEK

1. A konvenció szövegét ld: F. F. Martens: *Recueil de Traités et Conventions – Матренис, Ф.*: Собрание трактатов и конвенций заключенных Россиею с иностранными державами. IV. Трактаты с Австриею 1815–1878. Санктпетербург. 1878. A konvenció a 146. szám alatt jelent meg. 580–601. Magyar szövegét Hermann Róbert tette közzé az általa szerkesztett *Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc* c. kötetben, (Nemzet és Emlékezet sorozat) Bp., 2022. 731–744.
2. Horváth Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben*. I–III. Genf, 1865, III. 133. Horváth közlését vette át később a szakirodalom. A kérdést tisztázta Hermann Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Bp., 2009. 19–20. és 124–125. (66. és 67. jegyzet)
3. Kovács István: „Egy a lengyel a magyarral.” *A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei*. Bp., 2014.³ 60.
4. Idézi Kovács István: „...Mindvégig veletek voltunk.” *Lengyelek a magyar szabadságharcban* c. monográfiájában. Bp., 1998. 181–182.
5. Kovács István: *Honvédek, hírszerzők, légionisták. A Szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzi lexikona 1848–1849*. Bp., 2015. (A továbbiakban: Kovács 2015) 255., 321–322., 406.
6. Kovács 2015. 540–541.; Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–II. (Negyedik, bővített kiadás) Miskolc, 2015. (A továbbiakban: Bona 2015) II. 471.
7. Wiktoria Śliwowska: *Ucieczki z Sybiru*. Warszawa, 2005. (A továbbiakban: Celiwowska 2005) 40.
8. Wiktoria Śliwowska: *Zesłańcy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX. wieku*. Warszawa, 1998. (A továbbiakban: Śliwowska 1998)
9. Śliwowska 1998. 499–500.; Bona 2015. II. 493.; Kovács 2015. 575–577.
10. Śliwowska 1998. 654.; Kovács 2015. 714–715.
11. Kővári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest, 1861. 243. (Újrakiadása: Uő: *Erdély 1848–1849-ben*. Sajtó alá rendezte: Somogyi Gréta. Bp., 2014. 209.)
12. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismeret szempontból*. I–VI. Bp., 1868–1873. (Reprint I–II. Bp., 1982.) VI 233.
13. Koós Ferenc: *Szydłowszky őrnagy. 1848–1849*. Történelmi Lapok 1994. 16. sz. (A továbbiakban: Koós 1994) 142–143.
14. Gracza György: *Az 1848–1849-iki szabadságharc története*. V. kötet. VIII *A szabadságharc nevezetesebb szereplői*. 1848/49. Csudáknak éve. CD-ROM. 1999, Arcanum Adatbázis Kft.

15. Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА), фонд 1. (Канцелярия военного министра), опись 1. дело 18393. Рапорт генерал-адъютанта Федорова, губернатора Новороссии и Бессарабии о доставленном из Трансильвании Шидловском: он был начальником кронштадтской цитадели, и по сдаче в плен объявил себя уроженцем одного из западных губ. России. (Fjodorov főhadsegéd, Novorosszija és Besszarábia kormányzója az Erdélyből odaszállított Szydłowskirol, aki a brassói fellegvár parancsnoka volt, és miután fogságba esett, úgy nyilatkozott, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából származik.)
16. Leovo, Leova ma város Moldovában a Prut bal partján. A határon álló veszteglőháznak (karanténnak) egészségügyi rendeltetése volt: az országba érkező idegeneket bizonyos ideig ott tartották, nehogy járványos betegséget hurcoljanak be.
17. Bobrujszk, Babrujszk, ma város Fehéroroszországban.
18. Siedlez, Siedlce 1809–1815 között a Varsói Hercegség területén feküdt, majd a Lengyel Királysághoz került.
19. Hotyin, ma város Ukrajna nyugati részén.
20. Novoszelica, Novoszeljica, ma város Ukrajnában.
21. Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie (AGAD) Terytorialne w³adze wojskowe we Lwowie. Dep. Q, T. 4903. Arrestanten Protocoll über politischen Arrestanten vom 10-ten Jänner 1849. No. 48. A dokumentumra Kovács István talált rá.
22. Bona Gábor: *Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban*. II. Bp., 2009. (A továbbiakban: Bona 2009) 433.
23. Koós 1894. 143.
24. Bona 2009. 433.
25. Szydłowski esetéről bővebben: Rosonczy Ildikó: *Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története*. In: *Uő: Orosz fegyverekkel Ferenc Józsefért*. Bp., 2016. 415–443.
26. *Két interpellatio*. Magyar Polgár XI. (1877. június 16.) 17. sz. Reggeli kiadás.
27. Minderről részletesen: Ferenczi Zoltán: *Petőfi eltűnésének irodalma 66–82*. *Petőfi-Könyvtár XXIV. k. Bp.*, 1910. Később az ő összefoglalása alapján ismertette az ügyet a *Petőfi-kutató Dienes András*, majd *Kerényi Ferenc*.
28. *Magyarok Szibériai fogságban és Petőfi*. Vasárnapi Ujság 1877. június 17. 374. és *Mi ujság?* Uo. 380.
29. *A Petőfi-Társaság Lapja*, 1877. január–június (1. kötet, 1–26. sz.) 1877-06-17/25. sz. 399.
30. Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. I–III. Bp., 1998. II. 486. (Csak a neve szerepel.); Magdalena Micińska: *Galicjanie – Zesłańcy po powstaniu styczniowym. Zesłanie w głąb Cesarstwa Rosyjskiego – Działalność księża Ludwika Ruczki – Powroty*. Warszawa, 2004. (A továbbiakban: Micińska 200.) 520–522.; Kovács 2015. 479.
31. Korabeli sajtótudósítás pl.: *Bányász Márton*. *Szibériai magyar rab*. *Hazánk s a Külföld*. VI. (1870. ápr. 28.) 17. sz. 257–259. (Arcképpel)
32. *Bányász visszaemlékezése megjegyzetelve, bevezető tanulmánnyal ellátva a közeljövőben megjelenik a budapesti Magyar Napló Kiadónál*.
33. Bona 2009. 413–414.; Kovács István: *A Honvédségélyezési Alap Bizottságának tevékenysége. Avagy a koronázási ajándék „kedvezményezettjei”*. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón*. Glatz Ferenc 70. születésnapjára. Szerk. Gecsényi Lajos – Izsák Lajos. Bp., 2011. 369–370.; Lukács Lajos: *Az olaszországi magyar légió története és anyakönyvei 1860–1867*. Bp., 1986. 403. Korabeli sajtótudósítás pl.: *Egy szibériai magyar fogoly*. *Magyarország és a Nagyvilág* 5. (1869. június 20.) 25. sz. 293–294. (Arcképe 295.)
34. Micińska 2004. A kötet címében galíciai száműzöttek szerepelnek, de már a borító hátoldalán elhelyezett szövegből kiderül, hogy a Habsburg Monarchia egész területéről származó száműzöttek lexikonjáról van szó.
35. Micińska 2004. 307., 756.

36. Micińska 2004. 547. Micińska minden bizonnyal Viktor Borodovcák szlovák történésznek az 1863-as lengyel felkelés szlovákiai visszhangjáról írt tanulmánya (*Ohlas pol'ského povstania roku 1863 na Slovensku*. Bratislava, 1960.) alapján sorolta az Eperjesen tanult Napravszyt a szlovákok közé.

37. Korabeli sajtóhír pl.: *Egy szibériai magyar fogoly hazatérte*. Tállyáról Sudy János írása a Tárca rovatban. Politikai Ujdonságok 14. (1868. márc. 18.) 12. sz. 144.

38. Śliwowska 2005. 25.

39. Az 1863-as lengyel felkelés önkénteseiről még nem született átfogó munka. Tomasz Polak tollából jelent meg egy tanulmány 1960-ban az akkor hozzáférhető szűkös forrásbázisra építve *Węgrzy w powstaniu styczniowym 1863–1864* címmel a *Studia i Materialy Wojskowości* periodika V. kötetében (Warszawa, 1960. 3–81.). A magyar önkéntesek nevét a koabeli sajtó (*Czas c. újság*) alapján adja meg torzítottan, hiányosan. Listájában nem szerepel sem Bányász, sem Napravszyk. A többi név is ellenőrzésre szorul.

A felkelés magyar száműzötteinek története szintén feldolgozásra vár.

40. Az Erdélyben orosz fogságba esettek sorsára széleskörű osztrák iratanyag ismeretében lásd: Hermann Róbert: *Vittek vagy nem vittek? Az 1849. évi erdélyi hadjárat hadifoglyainak sorsa*. Hadtörténelmi Közlemények 128. (2015) 2. sz. 325–336.

41. Laco Zrubec: *Zomrel dva razy, Petrovič–Petőfi*. Nitra (Nitrianská odbočka Spolku slovenských spisovateľ'ov), 2008. (A továbbiakban Zrubec 2008.)

42. Zrubec 2008. 114.

43. Uo. 118.

44. Zrubec könyvére Kiss Gy. Csaba hívta fel a figyelmet. Uő: *Petőfi és a szlávok/szlovákok*. *Lapok a kultusz történet sajtós fejezetéből*. Kortárs 65. 6. sz. (2021) 61–66.

45. Zrubec 2008. 176.

